

Sanoat korxonalari - iqtisodiyotni rivojlantirishning drayveri sifatida

Gulrukh Djumanazarovna Khasanova
Shermurod Dilmuratovich Bekmurotov
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

Annotatsiya: Maqolada sanoat korxonalarining iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o'rnini va roli to'g'risida keng fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada mehnat taqsimoti va uning bosqichlari, ishlab chiqarish va sanoat tushunchalari, sanoatning turlari, sanoat korxonalari to'g'risida umumiy tushuncha, sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksi to'g'risida bayon etilgan hamda O'zbekiston Respublikasi faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalari faoliyatlari tahlillari olib borilgan.

Kalit so'zlar: sanoat, mehnat taqsimoti, ishlab chiqarish, tarmoq, tog'-kon sanoati, ishlab chiqarish, ishlab chiqarish sanoati, energetika sanoati, sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksi

Industrial enterprises - economic development as a driver

Gulrukh Djumanazarovna Khasanova
Shermurod Dilmuratovich Bekmurotov
Bukhara Institute of Engineering and Technology

Abstract: The article discusses the role of industrial enterprises in the development of the economy. Also, the article describes the division of labor and its stages, concepts of production and industry, types of industry, a general understanding of industrial enterprises, the index of the physical volume of industrial production, and analyzes of the activities of industrial enterprises operating in the Republic of Uzbekistan.

Keywords: industry, division of labor, production, network, mining industry, production, manufacturing industry, energy industry, index of physical volume of industrial production

Sanoat - milliy iqtisodiyotning eng muhim tarmog'i bo'lib, jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanish darajasiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Sanoatning tarmoq strukturasi - sanoat tarkibiga kiruvchi turli tarmoqlar va ishlab chiqarish turlarining tarkibi va ulush nisbati, shuningdek, ushbu ulushlarning o'zgarish dinamikasi bo'lib hisoblanadi.

Sanoat - bu mahsulotlarning umumiy maqsadi, foydalaniladigan xom ashyo, texnologik jarayon va xodimlarning kasbiy tarkibi bilan tavsiflangan korxonalar yig'indisidir.

Agar biz butun tarixiy davr uchun ijtimoiy ishlab chiqarishni ko'rib chiqadigan bo'lsak, unda ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishining quyidagi bosqichlarida mehnat taqsimotining uch turini ajratish mumkin:

Mehnat taqsimotining birinchi bosqichi - iqtisodiyotning yirik tarmoqlari: qishloq xo'jaligi, sanoat va boshqalarning shakllanishi.

Mehnat taqsimotining ikkinchi bosqichida iqtisodiyotning yirik tarmoqlaridan ixtisoslashgan tarmoqlar shakllandi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, ushbu tarmoqlarning ixtisoslashuv darajasi ancha o'zboshimchalik bilan ajralib turadi, bu esa, o'z navbatida, ularni turli xil sanoat majmualariga guruhlash imkonini beradi.

Mehnat taqsimotining uchinchi bosqichi individual korxonalar darajasida sodir bo'ladi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti, yangi mahsulotlarning yaratilishi, ishlab chiqarish texnologiyalari va korxonalarining moddiy-texnik bazasining rivojlanishi ta'siri ostida yangi sanoat va tarmoqlarning paydo bo'lishi uchun keyingi shart-sharoitlar paydo bo'ladi.

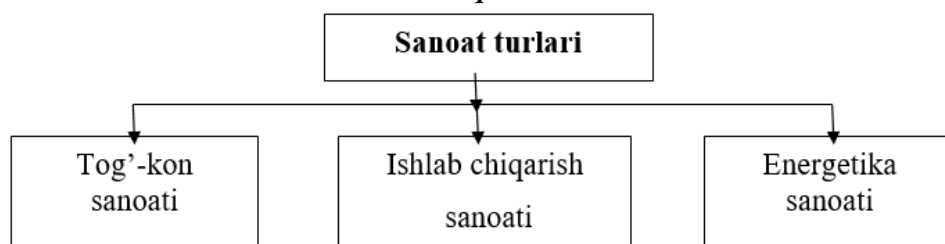
Shuni ta'kidlash kerakki, ishlab chiqarish tushunchasi sanoat tushunchasidan mustaqil korxonalar majmuasining yo'qligi bilan farq qiladi, bu esa ishlab chiqarish tushunchasini sanoat tushunchasiga nisbatan kengroq ma'noga ega ekanligini anglatadi. Bu ishlab chiqarish rivojlanishining ob'ektiv qonuniyatlari bilan bog'liq bo'lib, ularga muvofiq barcha sanoat tarmoqlari ixtisoslashgan tarmoqlardan shakllangan. Bunga misol qilib qand lavlagi ishlab chiqarishdan alkogol sanoatining vujudga kelishi va uning negizida alkogolli ichimliklar sanoatining yanada rivojlanishi yoki lavlagi qand ishlab chiqarishdan ko'plab mustaqil shakarni qayta ishlash zavodlari bilan qandni qayta ishlash sanoatining paydo bo'lishini keltirish mumkin. Shu bilan birga, sovutish kabi bir qator yordamchi tarmoqlar alohida sanoat sifatida amalga oshirilmaydi va kelajakda yordamchi tarmoqlar bo'lib qoladi.

Sanoat tashkiliy holatidan qat'i nazar, bir hil korxonalar majmui sifatida ishlaydi. Shu bilan birga, tegishli darajadagi tashkil etish, zamonaviy va malakali boshqaruv tuzilmasi, korxonalar o'rtasidagi yaxshi yo'lga qo'yilgan va mustahkam ishlab chiqarish va iqtisodiy aloqalar sanoatni ishlab chiqarishni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish va moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash va raqobatbardoshlikni mustahkamlash uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlaydi.

Sanoat uchta yirik sanoat guruhidan iborat (1-chizma).

Tog'-kon sanoatiga tog'-kon va kimyo xom ashyosi, qora va rangli metallar rudalari, metallurgiya uchun nometall xom ashyo, metall bo'lmagan rudalar, neft, gaz, ko'mir, torf, slanets, tuz va hokazolar kiradi.

Ishlab chiqarish sanoatiga mashinasozlik korxonalari, qora va rangli metallar, prokat, kimyo va neft-kimyo mahsulotlari, mashina va uskunalar, yog'ochga ishlov berish va sellyuloza -qog'oz sanoati, tsement va boshqa qurilish materiallari, engil va oziq-ovqat sanoati mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalari kiradi.

1-chizma. Sanoatning turlari

Energetika sanoati. Elektr sanoati. Elektr energetikasi - elektr energiyasini ishlab chiqarish, uzatish va taqsimlashni o'z ichiga olgan energetika sanoatining eng muhim tarmog'idir. Elektr energetikasining boshqa energiya turlariga nisbatan afzalliklari: uzoq masofalarga uzatishning nisbatan qulayligi, iste'molchilar o'rtasida taqsimlanishi, shuningdek, boshqa energiya turlariga (mexanik, issiqlik, kimyoviy, yorug'lik va boshqalar) aylantirish.

Elektr energiyasining o'ziga xos xususiyati - uni ishlab chiqarish va iste'mol qilishning amaliy bir vaqtdaligi, chunki elektr toki tarmoqlar orqali yorug'lik tezligiga yaqin tezlikda tarqaladi. Elektr energetikasi iqtisodiyotning ishlashi va hayotni ta'minlash uchun asosdir. Elektr energetikasi - elektr energiyasini ishlab chiqarish va undan foydalanishni oqilona kengaytirish asosida mamlakatni elektrlashtirishni ta'minlaydigan energetika tarmog'idir.

Sanoat - bir xil turdagi texnologiyaga va cheklangan iste'molchilar doirasiga ega bo'lgan bir xil, o'ziga xos mahsulotlar ishlab chiqaradigan korxonalarni birlashtirgan sanoatning ob'ektiv ravishda ajratilgan qismidir.

Milliy iqtisodiyotda quyidagi yirik tarmoqlar ajralib turadi:

- Energiya sanoati
- Yoqilg'i sanoati
- Qora metallurgiya
- Rangli metallurgiya
- Kimyo va neft-kimyo sanoati
- Mashinasozlik va metallga ishlov berish
- O'rmon xo'jaligi, yog'ochga ishlov berish va sellyuloza-qog'oz sanoati
- Qurilish materiallari sanoati
- Shisha va chinni-fayans sanoati
- Yengil sanoat
- Oziq-ovqat sanoati
- Mikrobiologiya sanoati
- Un maydalash va ozuqa sanoati

- Tibbiyot sanoati
 - Poligrafiya sanoati
- va boshqa sanoat ishlab chiqarishlari.

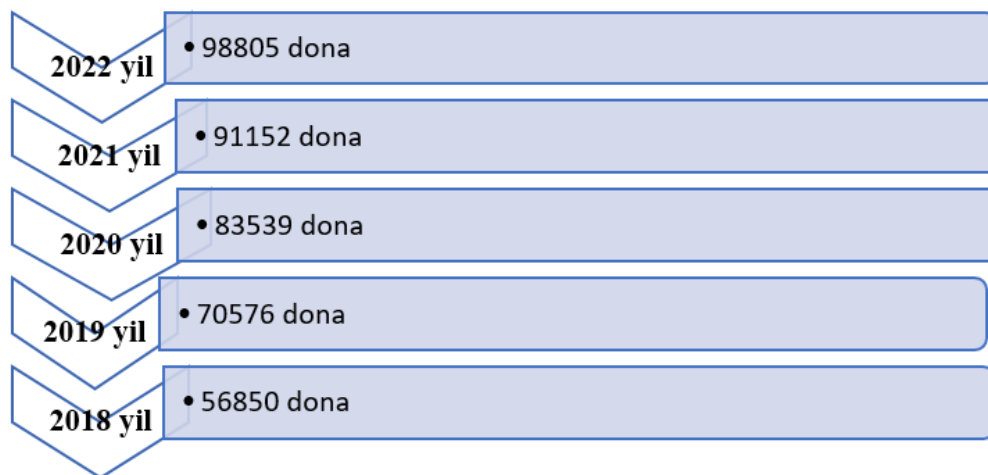
Yuqoridagilardan kelib chiqib, ta'kidlash mumkinki, sanoat - barcha iqtisodiyot tarmoqlarini jadal rivojlantirishga xizmat qiladi. Mamlakatimizda keyingi yillarda bu soha rivojiga alohida e'tibor qaratilib, yuqori texnologiyali zavodlar, texnoparklar, ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etildi. O'tgan yili sanoatdagi qo'shilgan qiymat o'sishi 10 foizdan oshdi.

O'zbekistonda eksport hajmini oshirishda sanoat korxonalarini rivojlantirish uchun juda ham ko'plab chora-tadbirlar ishlab chiqilgan, hukumat qarorlari qabul qilingan. 2021 yil 30 martda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida eksportni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 167-sonli Qarori, respublikamizning eksport salohiyatini oshirish, eksportchi korxonalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish, milliy mahsulotlarning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini mustahkamlash va valyuta tushumlarini ko'paytirish, shuningdek, tadbirkorlarning muammo va takliflarini bevosita o'rganish hamda tadbirkorlikni kelgusida rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab olish bo'yicha 2021 yil 20 avgust kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan ochiq muloqoti doirasida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida 2021 yil 7 senbyarda qabul qilingan "Eksportchi korxonalarini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6306-sonli Farmoni shular jumlasidandir.

Buni Buxoro viloyati misolida ko'rib chiqadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni ijrosini ta'minlash, Buxoro viloyati hududlarida sanoat, qishloq xo'jaligi va xizmatlar sohasining kelgusi besh yildagi istiqbollari hamda har bir tuman va shaharning "o'sish nuqtalari"ni belgilash, ijtimoiy sohani rivojlantirish orqali aholi salomatligi hamda turmush darajasini yanada yaxshilash maqsadida 2022 yil 27 aprelda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2022-2026 yillarda Buxoro viloyati hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 215-sonli Qarori qabul qilingan. Ushbu qarorda Buxoro viloyatida 2022-2026 yillarda yalpi hududiy mahsulot hajmini 1,4 baravar, sanoat mahsulotlari hajmini 1,5 baravarga, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni 1,2 baravar, xizmatlar hajmini 3,1 baravar hamda qurilish ishlari hajmini 1,5 baravarga oshirishni nazarda tutuvchi shahar va tumanlar kesimidagi maqsadli ko'rsatkichlar parametrlari tasdiqlangan.

Bugungi kunda respublikada 98,8 mingta sanoat korxonalari faoliyat ko'rsatmoqda, shundan 16,8 mingtasi (ro'yxatdan o'tgan korxonalar umumiy sonining 17,0 % i) Toshkent shahriga, 11,1 mingtasi (11,2 %) Farg'ona viloyatiga, 10,0 ming tasi (10,1 %) Toshkent viloyatiga, 9,9 mingtasi (10,0 %) Andijon viloyatiga va 8,9 mingtasi (9,0 %) Samarqand viloyatiga to'g'ri kelmoqda (2-chizma).

O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalari soni

2-chizma. O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalari soni

2-chizma ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, respublika bo'yicha faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalari yildan-yilga ko'payib borgan.

Respublika bo'yicha jami yangi tashkil etilgan sanoat korxonalari quyidagicha (1-jadval).

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha yangi tashkil etilgan sanoat korxonalari soni

Yillar	Jami yangi tashkil etilgan sanoat korxonalari (dona)
2018	11279
2019	19530
2020	18626
2021	19309
2022	16201

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, respublika bo'yicha yangi tashkil etilgan sanoat korxonalari 2019 va 2021 yillarda boshqa yillarga nisbatan ko'proq tashkil etilgan.

Respublika hududlari bo'yicha yangi tashkil etilgan sanoat korxonalari quyidagicha holatda ekanligini ko'rish mumkin (2-jadval).

2-jadval

O'zbekiston Respublikasi hududlari bo'yicha yangi tashkil etilgan sanoat korxonalari soni

T/R	Viloyatlar	Faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalari	Yangi tashkil etilgan sanoat korxonalari
1.	Farg'ona	11058	1965

2.	Samarqand	8854	1642
3.	Qashqadaryo	5605	1641
4.	Toshkent shahri	16779	1564
5.	Namangan	7888	1497
6.	Toshkent	9998	1317
7.	Xorazm	4794	1187
8.	Andijon	9887	1062
9.	Navoiy	3985	962
10.	Jizzax	4080	867
11.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	3633	853
12.	Surxondaryo	4853	679
13.	Buxoro	5089	652
14.	Sirdaryo	2302	320

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, hududlar bo'yicha yangi tashkil etilgan sanoat korxonalarini bo'yicha Farg'ona, Samarqand va Qashqadaryo viloyatlari yuqori o'rinlarni egallayotgan bo'lsa, eng past ko'rsatkichlar Surxondaryo, Buxoro va Sirdaryo viloyatlariga to'g'ri kelmoqda.

2022 yilda respublika korxonalarini tomonidan 551,1 trln. so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo'lib, 2021 yilga nisbatan sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksi 105,2 % ni tashkil etdi.

Sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksi ishlab chiqarilgan mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) hajmining taqqoslanadigan davrlardagi o'zgarishini tavsiflovchi nisbiy ko'rsatkichdir.

Ishlab chiqaradigan sanoat - yangi mahsulot chiqarish maqsadida modda yoki komponentlarni, materiallarni fizik yoki kimyoviy qayta ishlashni, garchi ishlab chiqarishning ma'lum turi uchun birdan-bir to'liq me'zon hisoblanmasa ham, o'z ichiga oladi.

2022 yilda ishlab chiqaradigan sanoat korxonalarini tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi 458,2 trln. so'mni yoki jami sanoat mahsulotlarining 83,2 % ini tashkil etdi (3-jadval).

3-jadval

Hududlar kesimida ishlab chiqaradigan sanoat korxonalarini tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi

T/R	Viloyatlar	Ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi, mlrd.so'mda	FHI, % da
1.	Andijon	52903,1	122,2
2.	Xorazm	17608,9	112,7
3.	Jizzax	10486,4	110,9
4.	Qashqadaryo	15549,9	110,5
5.	Samarqand	28219,6	110,0
6.	Sirdaryo	6980,1	107,0
7.	Toshkent shahri	88467,0	106,3
8.	Navoiy	67926,6	104,2
9.	Farg'ona	28375,5	103,4
10.	Namangan	14955,9	102,8
11.	Surxondaryo	6458,2	102,6

12.	Buxoro	25191,8	101,4
13.	Toshkent	79677,8	100,9
14.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	15398,2	100,8

3-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, respublika bo'yicha hududlar kesimida ishlab chiqaradigan sanoat korxonalarini tomonidan mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha eng etakchi o'rinlarni Andijon va Xorazm viloyatlari egallab turibdi.

Umuman, xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, bugungi kunda sanoat korxonalarini mamlakatimiz iqtisodiyotini yuksaltirishdagi etakchi drayver bo'lib xizmat qilmoqda. Shuning uchun, sanoat korxonalarini yanada rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Khasanova G.D., Rashidov A. Sanoat korxonalarida innovatsion strategiyalarni shakllantirish. "Texnika va texnologiyalarni rivojlanishi muammolari va istiqboliy yo'nalishlari" mavzusida "Sog'lom bola yili"ga bag'ishlangan professor-o'qituvchilar, katta ilmiy xodim-izlanuvchilar va magistrilar ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Buxoro. 2014. 308-310 b.

2. Хасанова Г.Д. Промышленность – ведущая отрасль национальной экономики (на примере Бухарской области Республики Узбекистан). Международный научный журнал "Молодой учёный". 2016. № 13 (117). Часть V. С.532-534.

3. Khasanova G.D. Sanoatlashgan iqtisodiyotdan – innovatsion iqtisodiyotga. Akademik Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy tavalludining 120 yilligiga bag'ishlangan II-Respublika oliy va o'rta-maxsus ta'lim yurtlari professor-o'qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilarining "XXI asrda fan va ta'lim" mavzusidagi ilmiy maqolalar to'plami. Toshkent, Buxoro. 2017. 111-116 b.

4. Khasanova G.D., Toshev F.Z. O'zbekistonda sanoatni rivojlantirish tendensiyalari (Buxoro viloyati misolida). Nauchnyy jurnal "Internauka". № 14 (96). CHast 2. Moskva. Aprel, 2019. S.73-77.

5. Khasanova G.D., Tairova M.M., Qudratov A.D. Government Support for Formation of Innovative Strategy in Industrial Enterprises. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol.24, Issue 08, 2020. ISSN:1475-7192. Rages: 5416-5422

6. Khasanova G.D., The role of the state in the formulation of innovation strategy in industrial enterprises. Nauchno-metodicheskiy jurnal "Academy". Rossiyskiy impakt-faktor: 0,19. Universitet Notr-Dam (SSHA). № 4 (55). Aprel 2020. S.36-37.

7. O'zbekiston Respublikasining statistik axborotnomasi. YAnvar-dekabr, 2022 yil.